

Радојица ЈОВИЋЕВИЋ*

О ТУМАЧЕЊИМА СТИХА „ШТО СЕ ЦРНИМ ЗАДОЈИ ЋАВОЛОМ...”

Апстракт: Ријеч је о двојакном тумачењу овога стиха, у зависности од тога да ли синтагму „црним ђаволом” треба схватити као инструментал или као социјатив.

Кључне ријечи: задојити се, црни ђаво, реконструкција, предлог, инструментал, социјатив

I

Стихове у *Горском вијенцу* „Што се црним задоји ђаволом / обешта се њему довијека” (685–686) Милан Решетар коментарише овако: „685–86... У Ц. Г. говори се да је *ђаволом задојен* ко огрезне у грехове те се не да поправити; ко се дакле ‘задоји ђаволом’, неће га оставити док је год жив”.¹

Видо Латковић у својим коментарима *Горског вијенца* у потпуности прихвата и у цјелости цитира Решетарово тумачење.²

---

* Редовни професор, Филолошки факултет, Београд

¹ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*. Komentar sastavio (i Rječnik izradio) dr Milan Rešetar (priredili Risto J. Dragičević i Jagoš Jovanović. Predgovor i *Nekoliko dopuna uz Rešetarov komentar* napisao Risto J. Dragičević), Kultura, Beograd, 1962, 146. – У коментару Милана Решетара у издању Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*. Rad, Biblioteka „Reč i misao”, Beograd, 1965, на стр. 116. уместо „док је год жив” стоји „док је жив” (испуштена је ријеч „год”).

² Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић (*Целокупна дела Петра II Петровића Његоша*, књ. III), Просвета – Београд, Обод Цетиње, 1980, 264.

Никола Банашевић конкретизује ово тумачење: „*Црни ђаво* којим су се задојили потурчењаци овдје означава мухамеданство; у ширем значењу то може бити фигура за све пороке и преступе; *обешта се* – обећа се; *довијека* – за вечита времена”³.

Михаило Стевановић: „Употребу инструментала сретамо и у *Горском вијенцу* и у другим дјелима Његошевим у функцији субјекта пасивних реченица, у чему се огледа несумњиво утицај рускога језика, и чега има врло мало у других наших писаца Његошева времена, а у новијих га никако и нема. Ми смо већ о томе овдје говорили тумачећи стих 20. *Посвете Горског вијенца* [„Ђорђем су се Српске мишце са витештвом опојиле”]. И поводом те особине у стиховима:

Што се црним задоји ђаволом,
обешта се њему довијека (685–686)

– који значе: *кога* (одн. *што*) *црни ђаво* (наш највећи непријатељ – ово, свакако у примени – Турци) *задоји* (придобие за себе), тај му се обавезе да ће му на свагда (довијека) остати привржен (тј. веран)”⁴.

Сасвим друкчије разумије и тумачи ове стихове Радмило Маројевић у свом критичком издању Његошевог *Горског вијенца*: „Стихови 685. и 686. дословно значе: ко се задоји истим млијеком као (црни) ђаво, тј. кога задоји ђаволова мајка макар да га и није родила, завјетује се ђаволу (брату по млијеку) на вјерност док је жив”⁵.

Ову конструкцију Маројевић је – као један од аргумената – уградио у своју „Реконструкцију предлога *с*”⁶ („на мјестима гдје графички није одражен”) у Његошеву језику. Управо зато за осврт на Маројевићево тумачење 685. и 686. стиха у *Горском вијенцу* неопходан је увид у ту реконструкцију (тачније – у њен други дио), у којој се најприје разматра реконструкција предлога *с* испред речџ с иницијалним *с*, *з*, *ш*, *ж* [4.1.1], а затим реконструкција предлога *с* испред речџ с почетним *ц* [4.1.2].

³ П. П. Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић, СКЗ, Београд, 1973, 225–226.

⁴ Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца*, САНУ, Научна књига, Београд, 1990, 110–111.

⁵ Радмило Маројевић, *Реконструкција предлога с* (у књ. Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, ЦИД, Подгорица, 2005), 277.

⁶ Радмило Маројевић, *Реконструкција предлога с*, н. д., 263–280.

У првом дијелу реконструкције [4.1.1] Маројевић полази од чињенице да „Његошев језик карактерише употреба аломорфа |с| предлога *с/са* испред ријечй које почињу на *с*, *з*, *ш*, *ж*. У изговору у том случају се остварује дуги пискави [с:], [з:] односно шуштави [ш:], [ж:] сугласник. У брзом изговору, наравно, тај дуги сугласник може се редуковати и акустички примати као кратак сугласник, али та је промјена чисто фонетска – на фонолошком плану и у том случају разликује се фонема <с> предлога и иницијална фонема <с>, <з>, <ш>, <ж> одговарајуће ријечи у генитиву односно инструменталу. Наведена одлика Његошевог идиолекта помаже нам да на фонемско-морфемском нивоу реконструишемо предлог *с* и у оним сегментима текста гдје он, усљед фонетског писања, графијски није одражен”⁷.

У другом дијелу своје реконструкције предлога *с* [4.1.2.] Маројевић готово на истовјетан начин понавља: „Његошев језик је карактерисала употреба аломорфа |с| предлога *с/са* испред ријечй које почињу са *ц*. У изговору у том случају се остварује или слабо *с* испред *ц* [сц], или африката са продуженом оклузијом [ц:]. У брзом изговору, наравно, тај дуги сугласник може се редуковати и акустички примати као кратак сугласник, али та је промјена чисто фонетска – на фонолошком плану и у том случају разликује се фонема <с> предлога и иницијална фонема <ц> одговарајуће ријечи у генитиву односно инструменталу. Такав изговор, нарочито његова друга варијанта, условила је појаву да је пјесник могао да пропусти да напише сугласник *с* (= предлог *с*) и испред ријечи која почиње са *ц*”.

И већ у сљедећој реченици – кад је посегао за илустрацијом – Маројевић два пута употребљава предлог *са*: „Наведену појаву можемо илустровати *са два Његошева примјера*, од којих је први из Свободијаде ..., а други из Горског вијенца..., и [илустровати – Р. Ј.] *са [sic!] једном текстолошком паралелом* из Ерлангенског рукописа”⁸ (курзив – Р. Ј.). Ако се у исказу илустровати *са два Његошева примјера* – с обзиром на употребу индеклинабилне варијанте броја *два* – предлог *са* не доводи у питање, несумњиво је да исказ [илустровати] *са једном текстолошком паралелом* не представља социјатив, па самим тим предлогу *са* ту и није мјесто. Уосталом, та тре-

⁷ Н. дј., 263.

⁸ Н. дј., 275.

ћа илустрација (из Ерлангенског рукописа) у овој прилици и није битна као два Његошева примјера, на које се Маројевић позива.

Прва Маројевићева илустрација – узета из *Свободијаде* – веома убједљиво потврђује његову реконструкцију предлога „*c/ca* испред ријечи које почињу са *ц*”: „Пјесник је изоставио предлог *c* испред придјевског облика *царском* у рукопису са којег је штампано Ненадовићево издање *Свободијаде*: **Да се царскомъ скѹпомъ крвлю** (стих 203. прве пјесне). У петроградском рукопису (Врчевићев препис који је Његош ауторизовао) предлог *c* је написан: **Да се с' Царском скѹпом крвлю** (с. 5)”. Маројевић подсјећа да је на ову разлику „указао Никола Банашевић од трећег издања Његошевих Целокупних дела..., али није у самом тексту васпоставио предлог *c*...”. Зато Маројевић најављује: „У критичком издању *Свободијаде*, које ми [Радмило Маројевић] припремамо, прво издање спјева коригујемо петроградским рукописом:

„Зар не памти ниска раја / да се [с] царском [цѣрскѡм] скупом крвљу / ње слобода угасила?”

Маројевић је веома убједљиво образложио неопходност реконструкције предлога *c* у споменутом контексту: „Петроградски рукопис указује на право значење стихова: са царевом смрћу (адвербијал времена **с' Царском скѹпом крвлю**) угасила се рајина слобода. Изостављањем предлога добија се друкчије, метафорично (али неаутентично) значење: царева скупа крв (трпно стање са субјекатским инструменталом **царскомъ скѹпомъ крвлю**) угасила је рајину слободу”⁹.

Друга Маројевићева илустрација његове реконструкције предлога *c* нема такво материјално покриће као илустрација из *Свободијаде* (потврда у Врчевићеву препису с Његошевом ауторизацијом). Како Маројевић уз илустрацију из *Горског вијенца* полази само од свога схватања 685. стиха, биће боље да га цитирам него да га интерпретирам.

„Његош је изоставио предлог *c* и испред придјевског облика *црним* у 685. стиху *Горског вијенца* и у рукопису: **што се црнимъ задон ђаволомъ** (л. 8) и у првом издању: **Што се црним задон ђаволом** (с. 73; словна штампарска грешка: **ѣ** умјесто **ђ**):

⁹ Исп. н. дј., 275–276.

Што се [с] црним [°црним] задоји ђаволом
Обешта се њему до вијека [довијека.]

Наша [Маројевићева] реконструкција баца свијетло на право значење стиха: израз *(не)ко се с ђаволом задојио*, односно пејоративно (са замјеницом *што* и радним глаголским придјевом у средњем роду) *(не)што се с ђаволом задојило*, само је фразеолошка варијанта изразâ *све му је с ђаволом* (израз је у Црној Гори веома распрострањен) и *ко с ђаволом тикве сади...* У свим варијантама (укључујући и Његошеву [? – Р. Ј.] употријебљен је социјатив, тј. инструментал са предлогом *с*. *Изостављањем предлога добија се друкчије (у суштини бесмислено) значење: „некога је задојио ђаво”!* [курзив – Р. Ј.] Текстолошка паралела из Свободијаде..., која потврђује фонетско писање (да је Његош могао да пропусти у писању предлог *с* и испред ријечи која почиње са *ц*) представља филолошки доказ за ново тумачење 685. стиха Горског вијенца. А семантика израза и фразеолошке паралеле као лингвистички аргументи то тумачење чине потпуно вјеродостојним”¹⁰

Заснивајући своје тумачење 685. стиха *Горског вијенца* на свом схватању да је ту „употријебљен социјатив” и да је то „тако, већ никако”¹¹, Маројевић настоји да обеснажи Стевановићево тумачење, засновано на инструменталу: „Распрострањеност израза [(задојен) *с ђаволом* – (задојен) *ђаволом*] у народном језику потпуно оповргава тумачење М. Стевановића, по коме је инструментал *ђаволом* употријебљен ‘у функцији субјекта пасивних реченица’ и у чему *наш синтаксичар* [sic! – курзив Р. Ј.] види ‘несумњиво утицај рускога језика’... Није утицај руског језика – јер није ни употријебљен субјекатски инструментал него социјатив, инструментал са предлогом *с*, као што смо га ми¹² већ објаснили...”¹³

II

За разумијевање и тумачење стиха „што се црним задоји ђаволом...” кључно је питање да ли је ријеч о инструменталу (оруђни-

¹⁰ Н. дј., 276.

¹¹ *Горски вијенац*, послје 869. стиха.

¹² Плурал скромности.

¹³ Радмило Маројевић, н. дј., 279.

ку) или о социјативу, конкретније: да ли се мора подразумевјевати предлог *с/са* испред ријечи *црним*? Радмило Маројевић – уз своју констатацију да је *Његошев језик* „карактерисала употреба аломорфа |с| предлога *с/са* испред ријечи које почињу са *ц*” [курзив – Р. Ј.] – као илустрацију наводи само два примјера: један из *Свободијаде*, а један из *Горског вијенца*, али је неспоран само први. Зато – потпунијег увида ради – наводим овдје остале Његошеве примјере с предлогом *с/са*, као и примјере без тога предлога, испред реч̣и с почетним *ц*. Примјери с предлогом *с/са* испред ријечи с почетним *ц*:

„без узмака мачи брдски/ сташе своју сјајност мрачит/ са црвеном турском крвљу”¹⁴;

„и остале по Турској градове, / да их с црном земљом све изравне”¹⁵;

„а Дубровник ситне посласице, / посласице с цукром на товаре”¹⁶

А уз 685. стих из *Горског вијенца* „што се црним задоји ђаволом”, ево и осталих Његошевих примјера инструментала ријечи с почетним *ц* – без предлога *с/са*:

„свеколике небесне равнине,/ покрите су цв’јетним ливадама”¹⁷;

„црвеном се залијева крвцом,/ топлом крвљу из срца јуначког”¹⁸;

„невјерне им слуге постадоше/ и царском се крвљу окупаше”¹⁹;

„пресули их бијелом шеницом,/ а залили црвенијем вином”²⁰.

Очигледно је да Његош није имао двојбе кад ће употријебити, а кад не предлог *с/са*.

Да би доказао да је у стиху „што се црним задоји ђаволом” ријеч о социјативу, Маројевић полази од своје реконструкције предлога *с* као од свршене чињенице, тврдећи да је „израз (не)ко се с ђаволом задојио, односно пејоративно... (не)што се ђаволом задојило, само фразеолошка варијанта изразâ *све му је с ђаволом* и *ко с ђаволом тикве сади...*”

А није!

Таквих израза као што су „све му је с ђаволом” и „ко с ђаволом тикве сади...” има још међу српским народним пословицама, гото-

¹⁴ П. П. Његош, *Свободијада*, пјесма седма, 122–124.

¹⁵ П. П. Његош, *Пјесме*, *Нова пјесна Црногорска о војни Русах и Тураках*, 118–119.

¹⁶ П. П. Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, I, 56–57.

¹⁷ П. П. Његош, *Луча микрокозма*, II, 53–54.

¹⁸ П. П. Његош, *Слово о Игоровом походу*, превод 111–112.

¹⁹ П. П. Његош, *Горски вијенац*, 205–206.

²⁰ П. П. Његош, *Горски вијенац*, 2441–2442.

во истога типа: „Хајде *с ђаволом!*”; „Ко је год *с ђаволима* шућурице сијао, све су му се о главу разбијале”; „Ко с врагом (*с ђаволом*) тикве сије (сади), све му се о главу лупају (разбијају)”; „С врагом (*с ђаволом*) дошло, с врагом (*с ђаволом*) и отишло”; „Ко *с ђаволом* оре, д... ом (г... ом) ће да влачи (да дрља)”.

Стих „што се црним задоји ђаволом” (без предлога *с* испред ријечи *црним*) не може бити фразеолошка варијанта ниједног од наведених исказа зато што се од њих суштински разликује. У свима изрекама типа „све му је *с ђаволом*” и „ко *с ђаволом* тикве сади...” (с предлогом *с* испред ријечи *ђаволом*) *ријеч је о односу двију страна, о специфичном „пословном односу”, о „ортаклуку” у којем свако лоше прође („надрља”, „награбуси”) ко се „пусти у посао с ђаволом”*. У свима народним умотворинама ђаво свакога надмудри, надлукави. Једини изузетак је Свети Сава. Само са њим ђаво ни у једном свом „науму” не може „да изиђе на крај”.

О другом и друкчијем односу је ријеч у Његошеву стиху „што се црним задоји ђаволом”, као и у сљедећим његовим примјерима употребе ријечи *задојен* и *задојити (се)*: „Дух лукави и злом *задојени...*”²¹; „Бушатове *задојене / славом* прси и мишице”²²; „Војска силна, *славом* ратном / опијена, *задојена*”²³; „*којега је* племе храбро / божанствена *кћер Јунона / својим млеком задојила*”²⁴; „*кад подлошћу, бешчестијем / задојени син* Стамбола”²⁵; „У овијема интригама што се може видити она *злоба душе хијенске са којом су Турци млијеком материним задојени*”²⁶; „То су *чувства српска, чувства собратска, чувства искрености, којима су благородне душе задојене* и њима се *питају*”²⁷.

Сви наведени примјери²⁸ уклапају се у квалификацију и подударују се са илустрацијама лексикографске одреднице *задојити (се)*: „*задојити... 1. нахранити млеком из дојке (дете)...*— „За жива бога

²¹ П. П. Његош, *Луча микрокозма*, III, 271.

²² П. П. Његош, *Свободијада*, IX, 435–436.

²³ *Н. дј.*, 659–660.;

²⁴ *Н. дј.*, II, 74–75.

²⁵ *Н. дј.*, 526–527.

²⁶ П. П. П. Његош, *Изабрана писма* (Писмо Винценцу Баларину), Просвета, Београд – Обод, Цетиње, 149.

²⁷ *Н. дј.*, (Писмо Јеремију М. Гагићу, 21. јула 1850), 191.

²⁸ Исп. *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, књига прва, Београд – Титоград – Цетиње, 1983, 228.

не би га (дете) она задојила... пред укућанима”... 2. *фиг. надахнути нечим*. – *Задојила си га тугом, кћери, горком као отров...*; *задојити се ...* *фиг. надахнути се, испунити се (нечим)*. – Ако због своје лијености и немоћи бациш кривњу на људе, свршит ћеш тако да *ћеш се задојити сотонском охолошћу*” [курзив – Р. Ј.]²⁹.

Из наведених Његошевих илустрација издвајам и истичем: *злом задојени; задојене славом* (прси и мишице); *славом ратном задојена; својим млеком задојила; подлошћу, бешчестијем задојени* (син Стамбола); *млијеком материним задојени; (чувства...) којима су благородне душе задојене*. Свака од ових илустрација *говори* о томе *чиме је неко задојен*, а *ниједна* не одговара на питање *с(а) ким*. Ни уз једну нема предлога *с/са* и *ниједна* не може послужити као образац и доказ да се предлог *с/са* неизоставно мора подразумевати (и реконструисати) испред ријечи *црним* у 685. стиху *Горског вијенца*. И *ниједна* од наведених илустрација, као ни тај стих – „што се црним задоји ђаволом” – не може се оквалификовати као *социјатив*, па је самим тим *излишно* у тумачење тога стиха *уводити* „ђаволску матер” и „брата по млијеку”. Није исто „имати посла с ђаволом” („тикве садити”) и „задојити се ђаволом”, јер није исто *имати послован однос с другом страном* („ортаклук”) и *поистовјетити се с том другом страном*. А ријечи „што се црним задоји ђаволом” управо значе то – „*обешта се њему довијека*”. И то су тачно протумачили и Милан Решетар, и Никола Банашевић, и Михаило Стевановић. А Радмило Маројевић има два тумачења: једно – како сам каже – *дословно, засновано на социјативу*, произишло из његове реконструкције предлога *с* испред ријечи *црним*, и друго, *фигуративно* – готово исто као тумачење које је опонирао – тумачење које је образложио Михаило Стевановић.

Радмило Маројевић:³⁰

Стихови 685. и 686. *дословно* значе:

Ко се задоји истим млијеком као (црни) ђаво, тј. *кога задоји ђаволова мајка* макар да га и није родила, *завјетује се ђаволу (брату по млијеку)* на вјерност док је жив.

²⁹ Исп. *Речник српскохрватскога књижевног језика II*, Нови Сад – Загреб 1967, 108.

³⁰ Радмило Маројевић, *н. д.*, 277.

А *фигуративно*, у контексту спјева, они имају сљедећи смисао: *домаћи Турци (потурчењаци, исламизирани Срби), задојени „турском вјером” (исламом) као и прави Турци (= црни ђаво) завјетовали су се овима да им буду вјерни до краја живота.*

Михаило Стевановић:

„*Што се црним задоји...*”, – који значе: *кога (одн. и то) црни ђаво (наш највећи непријатељ – ово, свакако, у примјени – Турци) задоји (придобие за себе), тај му се обавезе да ће му на свагда (довијека) остати привржен (тј. веран)”*.

Тешко је тражити, а немогуће наћи *дословно значење* у стиху „*што се црним задоји ђаволом*”, па чак и на основу замишљеног предлога *с* (без којег се значење тих ријечи Маројевићу чини бесмисленим). *Дословно* се могу схватити ријечи *задојити (се) мајчиним мл(и)јеком* – све остале *илустрације*, укључујући и *стихове* из *Горског вијенца о којима је оvdје ријеч* (685–686), имају *фигуративно*, и те како *смислено значење*. Ријечи *задојити се црним ђаволом* и *обештати се њему довијека* не значе само пуки *прелазак у другу вјеру, промјену вјере*, једном ријечју – *прев(ј)еру, преко чега би Његош могао и да „пређе”*. Ове ријечи у *Горском вијенцу* значе *промјену идентитета, одрицање од свога идентитета*, и као врхунац – *поистовјећивање с туђим идентитетом. То је за Његоша српска коб, што у Лажном цару Шћепану Малом изговара игуман Теодосија Мркојевић:*

„Вјеровања Србе истражише.
Ми смо Срби народ најнесрећни:
*сваки Србин који се превјери –
просто вјеру што загри другу,
но му просто не било пред Богом
што оцрни образ пред свијетом,
те се звати Србином не хоће.*
Ово ти је Србе искобило,
Робовима туђим учинило”.³¹

³¹ П. П. Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, IV, 317–325.

Његошеве стихове „*што се црним задоји ђаволом / обешта се њему довијека*” очигледно су добро разумјели и тачно протумачили Никола Банашевић и Михаило Стевановић, а једним од своја два тумачења и Радмило Маројевић, и то *својим фигуративним*, а *никако дословним* („социјативним”) *тумачењем*, произишлим из његове реконструкције предлога *s* испред ријечи *црним*.

Radojica JOVIĆEVIĆ

ON INTERPRETATIONS OF THE VERSE
„ŠTO SE CRNIM ZADOJI ĐAVOLOM...”

Summary

The present paper is dealing with a twofold interpretation of Njegoš's verses „*što se crnim zadoji đavolom / obešta se njemu dovijeka*”, depending on the answer to question should the sequence „*crnim đavolom*” be conceived either as the instrumental case or the sociative case. Author is proving that Nikola Banašević and Mihailo Stevanović understood and correctly interpreted these verses, as well as Radmilo Marojević did the same by one of his two interpretations – by his *figurative*, but not by his *literal* („sociative”) interpretation, which stemmed from his reconstruction of preposition *s* in front of the word *crnim*.

Key words: zadojiti se, crni đavo, reconstruction, preposition, instrumental case, sociative case